

Boekbespreking

Kwantitatieve aspecten van fiscale verliesrekening en de consequenties voor de verwerking in de vennootschappelijke jaarrekening

G.W.J.M. Kampschöer
Acad. Proefschrift Rijksuniversiteit
Leiden
Datawyse/Universitaire Pers
Maastricht, 1992
ISBN 90 5278 049 8 NUGI 683

Op 3 december 1992 is de auteur op bovengenoemd werk gepromoveerd. Deze studie bevat een korte inleiding, 7 hoofdstukken en een samenvatting.

Hoofdstuk 1 (3 pp.) bevat onder meer de probleemstelling: 'In hoeverre is het – ter verkrijging van het wettelijk vereiste inzicht in vermogen en resultaat – enerzijds theoretisch juist en anderzijds empirisch verantwoord dat voorwaartse verliesverrekeningsrechten in beginsel – zij het onder de in deze studie aan te geven voorwaarden – volledig in de jaarrekening dienen te worden verwerkt?' De auteur beperkt zich hierbij tot de voorwaartse verliescompensatie uit hoofde van de nederlandse vennootschapsbelasting voor onder Titel 9 Boek 2 BW vallende rechtspersonen. *Hoofdstuk 2* (11 pp.) gaat in op de fiscale verliesverrekening aan de hand van het fiscale winstbegrip, de theorie van de fiscale verliesverrekening en de techniek van de fiscale verliesverrekening. *Hoofdstuk 3* (33 pp.) bespreekt de verwerking van rechten op fiscale verliesverrekening in de jaarrekening aan de hand van het vennootschappelijk winstbegrip en de regelgeving en jurisprudentie dienaangaande.

Hoofdstuk 4 (16 pp.), *hoofdstuk 5* (22 pp.) en *hoofdstuk 6* (31 pp.) handelen over het onderzoek inzake de kwantitatieve grootheden die verbonden zijn aan verliesverrekening. Hierbij gaat hoofdstuk 4 over de opzet van het onderzoek, hoofdstuk 5 over de presentatie van de gegevens van

het onderzoek en hoofdstuk 6 over de resultaten van het onderzoek.

Hoofdstuk 7 (5 pp.) bevat de conclusies en aanbevelingen ten aanzien van de verwerking van rechten op verliesverrekening in de vennootschappelijke jaarrekening.

De auteur stelt zich de vraag of aan rechten op voorwaartse verliesverrekening in de jaarrekening een waarde 'kan' dan wel moet worden toegekend. De auteur zal met 'kan' bedoelen 'mag'.

Deze vraagstelling is zeer interessant, omdat het recht op voorwaartse verliescompensatie slechts geëffectueerd kan worden indien en voor zover er in de toekomst fiscale winst wordt behaald.

De auteur constateert dat het fiscale winstbegrip en het vennootschappelijk winstbegrip niet samenvallen. In verband daarmee pleegt men onderscheid te maken tussen permanente en tijdelijke verschillen. De eerste groep leidt tot over- of onderdruk in de jaarrekening van het jaar van het ontstaan. De tweede groep leidt tot latenties, waarbij de actieve latenties door de auteur worden getypeerd als voorwaardelijke vorderingen en de passieve latenties als voorwaardelijke verplichtingen, beide met oorsprong in het lopend boekjaar en/of een afgesloten boekjaar. De actieve latenties worden nader verdeeld in die uit algemene tijdelijke verschillen en die uit voorwaartse verliescompensatie. De auteur acht voor verwerking in de jaarrekening het onderscheid tussen actieve latenties en passieve latenties en het binnen de actieve latenties gemaakte onderscheid in zijn algemeenheid onjuist. Zijns inziens gaat het om het onderscheid of realisatie al dan niet zeker is. Bij zekerheid past het niet om aan de waardering van actieve latenties nadere voorwaarden te stellen. Bij onzekerheid komt men toe aan toetsing van het voorzichtigheidsbeginsel en zijn nadere eisen voor het waarderen te stellen.

Actieve latenties uit tijdelijke verschillen die zeker worden gerealiseerd worden door de auteur aan de hand van enige eenvoudige voorbeelden

besproken, waarbij hij onderscheid maakt tussen directe verrekening met passieve latenties uit tijdelijke verschillen en niet directe verrekening. Voor de directe verrekening – zekere realisatie onafhankelijk van toekomstige ontwikkelingen – demonstreert hij zijn voorbeelden aan de hand van gelijke looptijden, maar ook aan de hand van afwijkende looptijden. Terecht constateert de auteur dat passieve latenties uit hoofde van herwaardering bij deze verrekening buiten aanmerking moeten blijven, een standpunt dat door mij in het verleden ook bij herhaling is uitgedragen.¹

Voorts constateert de auteur dat de aard van de actieve latenties evenwel geen rol behoort te spelen, omdat de actieve latenties uit tijdelijke verschillen worden getransformeerd in actieve latenties uit hoofde van voorwaartse verliesverrekening. Om dit aan te tonen hanteert hij twee voorbeelden. Het eerste voorbeeld werkt hij uit met behulp van de tekst van de 'oude' richtlijnen van de Raad voor de Jaarverslaggeving (RJ) en toont mijns inziens overtuigend aan dat deze tekst tot verkeerde conclusies leidt. Daartoe laat hij zien dat actieve latenties uit tijdelijke verschillen worden getransformeerd in actieve latenties uit hoofde van voorwaartse verliescompensatie, waarbij vervolgens moet worden gezien of indirecte verrekening met zekerheid, onafhankelijk van toekomstige ontwikkelingen kan plaatsvinden. Zo daarvan sprake is, moet 'activering' plaatsvinden. De auteur gebruikt hierbij mijns inziens ten onrechte de term 'activering'; hij bedoelt 'waardering'. Hij laat zijn uitwerking in zijn tweede voorbeeld zien; uit dit voorbeeld blijkt directe verrekening met zekerheid, indirecte verrekening met zekerheid en mogelijke verrekening afhankelijk van toekomstige fiscale winst.

Naar het oordeel van de auteur dient het activeren van actieve belastinglatenties waarvan realisatie zeker is te worden opgevat als het salderen van actieve en passieve latenties. Ik acht deze woordkeuze weinig verhelderend, en ook onjuist. Waar het om gaat is hoe de latente belastingpositie

moet worden gezien. Gaat het om een gescheiden beoordeling van voorwaardelijke rechten en voorwaardelijke verplichtingen dan wel om de positie jegens één instantie (belastingdienst)? Vooreerst merk ik op dat passieve latenties geen verplichtingen zijn, evenals actieve latenties uit tijdelijke verschillen geen rechten of vorderingen zijn. Het is een soort 'economische rekening-courantverhouding' met de fiscus, die in onderlinge samenhang moet worden gezien. Met andere woorden de door de auteur genoemde directe verrekening van actieve en passieve latenties uit tijdelijke verschillen is één post en het is die post die als voorziening wordt gepasseerd en gewaardeerd. Voor zover de actieve latenties hoger zijn dan de passieve latenties blijven zij in beginsel buiten aanmerking (dus geen actiefpost!). De volgende kwestie is dan of 'indirecte verrekening' uit hoofde van rechten ter zake van voorwaartse verliescompensatie mogelijk is. Immers, hier gaat het om rechten die geactiveerd moeten worden en indien en voor zover mogelijk gewaardeerd moeten worden. Aldus is mijn standpunt dat actieve en passieve latenties uit tijdelijke verschillen waarbij de actieve latenties met zekerheid tegen de passieve latenties wegvallen als één post in de voorziening voor belastingen worden opgenomen en dat rechten uit voorwaartse verliescompensatie als actiefpost moeten worden gewaardeerd tegen het bedrag dat met zekerheid zal worden geëffectueerd. Vervolgens had de auteur afzonderlijk onder ogen moeten zien of gelet op het bepaalde in artikel 2:363 lid 2 BW saldering had mogen plaatsvinden. Klaarblijkelijk is de auteur zo geobsedeerd door zijn stelling dat er geen verschil bestaat tussen actieve latenties uit hoofde van tijdelijke verschillen en die uit rechten op voorwaartse verliescompensatie mits er zekerheid bestaat, dat hij hieraan feitelijk voorbijgaat. Wel ben ik het met hem eens dat het rekening houden met het recht op voorwaartse verliescompensatie bij zekerheid omtrent de verrekening niet leidt tot een las-

tenverzwaring in de volgende jaren, zoals destijds de ondernemingskamer inzake Van Gelder oordeelde; in mijn bespreking in het MAB, december 1980, pp. 554/555 noemde ik dit oordeel van de ondernemingskamer onjuist.

Na zijn analyse van latenties met zekere realisatie gaat de auteur in op de actieve latenties waaromtrent over de realisatie geen zekerheid bestaat. Het gaat hierbij om die getransformeerde rechten op voorwaartse verliescompensatie waarbij geen 100%-zekerheid over fiscale verliesverrekening bestaat. Het is de situatie dat niet vaststaat dat tijdens de verrekeningsperiode voldoende fiscale winst wordt behaald. De auteur had op dit punt zijn analyse ook anders kunnen opbouwen door eerst te veronderstellen dat er geen verschillen bestaan tussen de fiscale winstbepaling en de vennootschapsrechtelijke winstbepaling en zich vervolgens af te vragen wat dit betekent voor de waardering van rechten uit voorwaartse verliescompensatie. In dat geval zou de auteur hebben onderkend dat de waardering van actieve latenties uit hoofde van voorwaartse verliescompensatie ter dege iets anders is dan het in aanmerking nemen van actieve latenties uit tijdelijke verschillen; bovendien zou hij beter onderkend hebben dat zijn transformatie-opvatting slechts bestaat bij de gratie van verschillen tussen de fiscale winstbepaling en de vennootschapsrechtelijke winstbepaling.

De auteur is van oordeel dat de jurisprudentiële opvatting omtrent de toelaatbaarheid van het verwerken van actieve belastinglatenties uit hoofde van voorwaartse verliescompensatie onder de voorwaarde dat realisatie in redelijkheid mag worden aangenomen niet juist is, en dat de opvatting van de RJ – activering is verplicht indien realisatie in redelijkheid moet worden aangenomen – juist is. De term 'toelaatbaar' die de Hoge Raad gebruikte impliceert naar het oordeel van de auteur een vrijblijvendheid die niet past omdat zijns inziens op dit terrein geen vrijblijvendheid behoort te bestaan. Het 'waarom' daarvan

stelt de auteur in relatie tot zijn veldonderzoek aan de orde. Daar concludeert hij dat bij continuïteit het realiseren van voorwaartse verliescompensatie in gevallen van onzekerheid van realisatie hoofdregel is en verliesverdamping tot de uitzonderingen behoort. Het is daarom dat hij bepleit dat in de veronderstelling van continuïteit² actieve belastinglatenties altijd moeten worden verwerkt, tenzij in redelijkheid realisatie niet mag worden aangenomen. Op dit aspect kan de auteur mij niet overtuigen. Ik zou menen dat waar de zekerheid omtrent verrekening ontbreekt het aan de rechtspersoon is te bepalen of er desondanks voldoende argumenten zijn om met een voorwaardelijke bate rekening te houden. Enig verband met de opvatting van de RJ over het rekening houden met voorwaardelijke baten wordt door de auteur niet gelegd, mogelijkerwijze omdat de RJ zelf in het kader van actieve latenties dit verband ook niet legt. Het lijkt erop dat de auteur het toekomstig belastingbeleid ter voorkoming van verliesverdamping – met andere woorden het in de toekomst oproepen van fiscale winst – aanvaardbaar acht in de beoordeling van de realisatie in redelijkheid. Dit is destijds reeds bepleit door Meeles. Ik meen nog steeds dat hiermee geen rekening mag worden gehouden.

Verreweg het interessantste deel van het proefschrift betreft het door de auteur ingestelde onderzoek naar de kwantitatieve aspecten, omdat dit onderzoek – althans voor wat betreft Nederland – uniek is te noemen. Ik beveel kennisname hiervan uitdrukkelijk aan. In mijn bespreking ga ik hieraan voorbij omdat voor de jaarrekening het principiële kader belangrijker is. Niettemin wijs ik met name op de door hem geconstateerde methoden om verliesverdamping te voorkomen en zijn oordelen over de aanvaardbaarheid daarvan. Hierbij acht ik het jammer dat hij hierbij onvoldoende analyseert de vraag of bij voorbaat daarop mag worden geanticipeerd in relatie tot de stellingname dat actieve latenties mogen worden

gewaardeerd indien in redelijkheid realisatie van de belastingclaim kan plaatsvinden. De achteraf constatering dat verliesverdampingen in grote mate zijn voorgekomen vormt geen bewijs voor de stelling dat bij voorbaat met voorkomingsmethoden rekening mag worden gehouden. De auteur concludeert desalniettemin dat in zijn algemeenheid kan worden gesteld dat als de continuïteit is verzekerd in redelijkheid mag worden aangenomen dat realisatie van de voorwaartse verliescompensatie kan plaatsvinden.

In zijn slothoofdstuk concludeert de auteur onder meer tot een aanbeveling voor de RJ inhoudende – als richtlijn – dat als realisatie van belastinglatenties zeker is zij in de waardering moeten worden betrokken, en dat als realisatie onzeker is, waardering dient plaats te vinden indien in redelijkheid mag worden aangenomen dat realisatie te zijner tijd kan plaatsvinden. Naar mijn mening – dit volgt uit mijn eerdere opmerkingen – zou het overnemen van dit voorstel niet geheel juist zijn. Ik zou menen dat de richtlijn moet inhouden dat de waardering van de voorziening voor belastingen gelijk behoort te zijn aan de passieve latenties uit tijdelijke verschillen onder aftrek van de actieve latenties die met zekerheid tegen de passieve latenties uit tijdelijke verschillen weglopen, dat de rechten op voorwaartse verliescompensatie als activum moeten worden gewaardeerd indien realisatie zeker is en dat de overige rechten op voorwaartse verliescompensatie als activum mogen worden gewaardeerd indien realisatie aannemelijk is en de gronden voor waardering in de toelichting worden uiteengezet. Het enkele feit dat men in de toekomst fiscale winst kan oproepen, is mijns inziens evenwel geen goede grond voor de waardering.

Mijn samenvattend oordeel over dit proefschrift is dat sprake is van een verdienstelijk werk (met zeer veel respect voor het kwantitatief onderzoek). Dat ik de term verdienstelijk gebruik is zeker niet als diskwalificatie op te vatten, maar komt veeleer voort uit het gevoel dat het proef-

schrift niet af is, een enigszins andere opzet had moeten hebben en meer aspecten had moeten bevatten.

Ik denk hierbij onder meer aan:

- een sterkere benadering vanuit de vennootschapsrechtelijke jaarrekening;
- een eerste analyse vanuit de veronderstelling dat de fiscale winst en de vennootschapsrechtelijke winst gelijk zijn;
- een scherpere scheiding tussen activering van rechten en de daaraan toe te kennen waardering en de voorziening van belastingen als resultante van actieve en passieve belastinglatenties uit hoofde van tijdelijke verschillen;
- een analyse van de toerekening van actieve latenties aan afzonderlijke rechtspersonen die deel uitmaken van eenzelfde fiscale eenheid;
- de consequenties voor de verwerking in de geconsolideerde jaarrekening;
- een meer diepgaande oriëntatie ter zake van de nationale en internationale doctrine, gelet op de beperkte lijst van geraadpleegde literatuur (3 pp.).

Deze opmerkingen – die wellicht een aansporing zijn voor de auteur (of anderen) voor nader onderzoek – doen niets af aan mijn waardering voor deze dissertatie. Wel wil ik nog opmerken dat de term latentie niet altijd in de zelfde betekenis wordt gebruikt: de latentie is het over het verschil berekende bedrag en niet het verschil zelf (met andere woorden er kan niet worden gesproken over afrekenen over de latentie). Daarnaast zou op enkele punten het taalgebruik zuiverder moeten zijn (onder andere geen 'haar' waar het om 'zijn' gaat; niet 'met zich meebrengen', maar 'met zich brengen of 'meebrengen').

Prof. Mr. Drs. H. Beckman

Noten

1 Zie onder meer mijn – ook door de auteur aangehaalde – bespreking van het Van Gelder-arrest in het MAB van december 1980, maar bijvoorbeeld ook mijn bijdrage 'Belastingen en de jaarrekening' in het Account-Dossier, *Concern en fiscus*, nr. 5, 1991.

2 En de fiscale resultaten niet bij voorbaat zijn vrijgesteld van belastingheffing of op niet-zakelijke verhoudingen berusten.

Prof. Mr. Drs. H. Beckman studeerde Bedrijfseconomie, Fiscale Economie, Nederlands Recht en Accountancy. Hij is oud-vennoot van Moret Ernst & Young. Thans is hij advocaat te Amsterdam, partner van Stibbe Simont Monahan Duhot alsmede hoogleraar Bedrijfseconomie en Jaarrekeningenrecht Erasmus Universiteit Rotterdam.

Boekbespreking

*Relevant Costs or Full Costs?
Explaining why managers use capacity cost allocations for short-term decisions*

Marc J.F. Wouters
Proefschrift, verdedigd op 19 maart 1993
Technische Universiteit Eindhoven
225 pagina's, incl. bijlagen
Promotoren: Prof. Dr. J.A.M. Theeuwes en Prof. Dr. Ir. J.W.M. Bertrand

Wouters tracht in zijn proefschrift te achterhalen van welke informatie managers gebruik maken als zij een beslissing nemen over de aanwending van reeds geïnstalleerde productiecapaciteit. Voorts tracht hij daarvoor een verklaring te geven, die vervolgens empirisch wordt getoetst. In de management-accounting-literatuur wordt over het algemeen aanbevolen bij het nemen van aanwendingsbeslissingen van productiecapaciteit gebruik te maken van differentiële kosten. Wouters noemt deze kosten in zijn dissertatie 'relevante kosten'. De belangrijkste reden voor deze aanbeveling is, dat beslissers bij de afweging tussen alternatieven alleen rekening dienen te houden met die kosten die veranderen onder invloed van de keuze voor een alternatief. Bij de aanwendingsbeslissingen van productiecapaciteit veranderen in het algemeen de dekkingsbijdragen (verkoopprijs minus variabele kosten). De vaste kosten blijven bij aanwendingsbeslissingen uiteraard constant. Dit betekent dat de brutowinst (dekkingsbijdrage minus toegerekende vaste kosten) geen beter inzicht in de aantrekkelijkheid van elk van de alternatieven verschaft dan de dekkingsbijdrage. Men kan dan ook stellen dat de vaste kosten in de aanwendingsbeslissing geen relevante rol spelen. Toch blijkt uit verschillende onderzoeken dat de praktijk op dit punt van de theorie afwijkt. In de praktijk komt het regelmatig voor dat managers bij aanwendingsbeslissin-

gen gebruik maken van integrale kostprijzen. In deze kostprijzen zijn dus vaste kosten begrepen, die niet wijzigen als men de productiecapaciteit op alternatieve manieren zou aanwenden. Toch getroost men zich veel moeite om deze vaste kosten op allerlei (vaak ingewikkelde) manieren aan de beslissingsobjecten toe te rekenen. De vraag nu is, waarom managers dit toch blijven doen en dus niet volgens de theoretische 'voorschriften' handelen. In een eerder artikel in dit blad heeft Wouters (1992) al eens geïnventariseerd welke redenen managers hiervoor zouden kunnen hebben.

In zijn dissertatie veronderstelt hij dat het iets te maken heeft met de perceptie die beslissers hebben van het risico dat zij lopen. Hierbij baseert hij zich op de 'prospect theory' (vrij vertaald: de 'theorie van het vooruitzien') (Kahneman & Tverski, 1979, Mowen & Mowen, 1986). Deze theorie beschouwt individuele besluitvorming onder onzekerheid. Prospect-theorie analyseert op welke wijze omstandigheden invloed uitoefenen op de risicopreferentie van beslissers. Indien een beslisser een keuze moet maken tussen een alternatief met een zekere uitkomst en een alternatief met onzekere resultaten (waarvan de waarschijnlijkheidsverdelingen bekend zijn), dan bepaalt hij allereerst een referentiewaarde waarbij hij indifferent is. Meestal betreft het een uitkomst van winst noch verlies. Beloofd het zekere alternatief een positiever resultaat dan deze referentiewaarde, dan is de beslisser geneigd voor dit alternatief te kiezen. Beloofd het zekere alternatief echter verlies, dan is de beslisser sneller geneigd te opteren voor het onzekere alternatief. Immers, hij verliest toch al en hij kan dan beter maar een gokje wagen: wie weet loopt het dan alsnog goed af.

Wouters heeft de capaciteitsbenuttingsbeslissing nu geherformuleerd in termen van prospect-theory. Daartoe heeft hij enkele gefingeerde beslissingssituaties geconstrueerd, waarbij managers onder verschillende

omstandigheden moeten kiezen tussen het accepteren of verwerpen van een (nieuw) project dat beslag legt op reeds aanwezige productiecapaciteit. Voor elk project is voldoende capaciteit voorhanden, terwijl de dekkingsbijdragen altijd positief zijn. Alleen treden er verschillen op in de brutowinst, die soms positief en soms negatief is, en er zijn verschillen in de mate van onzekerheid waaronder de beslissing dient te worden genomen. De mate van onzekerheid wordt op drie manieren beïnvloed: de mate waarin men met zekerheid kan bepalen dat een beter gebruik van de capaciteit mogelijk is, de mogelijkheid om zonder additionele kosten een eenmaal genomen beslissing te herroepen (reversibiliteit) of (in afwachting van betere kansen) uit te stellen. Er worden vervolgens tien verschillende beslissingssituaties geconstrueerd waarin de brutowinsten en de mate van onzekerheid variëren.

Onder situaties van zekerheid veronderstelt Wouters dat managers zich bij hun beslissing vooral laten leiden door de differentiële kosten. Immers, alle mogelijke financiële gevolgen kunnen met behulp van deze benadering uitputtend in kaart worden gebracht.

Onder situaties van onzekerheid echter hangt het ervan af hoeveel extra risico managers bereid zijn te nemen. Zijn de beslissingen zonder extra kosten achteraf te herzien (reversibel) dan loopt men alleen risico totdat een beter alternatief wordt gevonden. Door dit beperkte risico zal men eveneens uitgaan van een differentiële kostenbenadering. Alle projecten, ook die een brutoverlies beloven bij een positief dekkingsresultaat, worden dan geaccepteerd. In de woorden van prospect-theorie: de managers nemen het zekere voor het onzekere en accepteren het project. Zij zoeken niet verder. Worden de beslissingen niet alleen onder onzekerheid genomen, maar zijn ze ook nog eens irreversibel, dan worden managers geacht van integrale kosten gebruik te maken. Dit betekent dat projecten die een negatieve brutomarge beloven eerder worden

afgewezen zodat mogelijkheden ontstaan naar betere, maar nog steeds onzekere, alternatieven te zoeken (in woorden van de prospect-theorie: men geeft de voorkeur aan de gok).

De op deze wijze geformuleerde beslissingssituaties heeft Wouters aan 72 ervaren managers van overwegend grote bedrijven voorgelegd. Het merendeel van deze managers is 'algemeen directeur' terwijl alle proefpersonen reeds vóór de proefneming bekend waren met concepten als 'brutowinst' en 'dekkingsbijdrage'. Elke manager kreeg vier projectvoorstellen voorgelegd die tezamen een redelijke variatie hadden in onzekerheid en in de voorspelling van de brutowinst. Uit de beslissingen die de managers hebben genomen kan worden geconcludeerd dat zij inderdaad onder zekerheid gebruik maken van differentiële kosten (in dit geval het dekkingsresultaat) en onder onzekerheid gebruik maken van integrale kosten (i.c. de brutowinst).

Het mooiste gedeelte van dit boek is zonder enige twijfel het onderdeel waarin Wouters het ontwerp van het experiment uit de doeken doet. Dit experiment is zó opgezet, dat het vrij nauw aansluit bij de ervaringswereld van managers en tegelijkertijd beperkt genoeg is om hierop sluitende conclusies te baseren. Het komt regelmatig voor dat door overstructurering van experimenten de praktische relevantie (en daarmee de externe validiteit) geweld wordt aangedaan, of dat door het hoge realiteitsgehalte van experimenten de resultaten voor meerdere uitleg vatbaar zijn. Hier heeft Wouters een mooi evenwicht gevonden tussen werkelijkheidsgehalte en structurering van de beslissingssituatie. Ook de resultaten mogen er zijn: de hypothese dat onzekerheid in de beslissingssituatie een rol speelt wordt bevestigd. Alleen blijft de vraag of hiermee een voldoende *verklaring* van het informatiegebruik door managers wordt gegeven, zoals de titel van het boek suggereert. Dat lijkt me niet, want vervolgens kan men

de vraag stellen welke *redenen* er zijn om in situaties van onzekerheid voor integrale kosten te kiezen. Wouters suggereert in zijn boek dat integrale kosten voor beslissers meer betekenis hebben en dat in de praktijk de grens tussen onbeheersbare (capaciteits-)kosten en differentiële kosten niet scherp is te trekken. Zo dit in de praktijk al voorkomt, in het experiment gaan beide argumenten niet op. De proefpersonen zijn namelijk bij aanvang van het experiment al goed op de hoogte van beide kostenbegrippen, terwijl de formulering van de keuzesituaties alle onduidelijkheid over beheersbaarheid van kosten al bij voorbaat heeft weggenomen. Toch laten managers zich onder onzekerheid door andere kostengegevens leiden dan onder zekerheid. Een alternatieve verklaring hiervoor zou dan ook kunnen zijn dat de toerekening van capaciteitskosten door managers gebruikt wordt als een voorziening voor onzekerheid (conform het voorzichtigheidsbeginsel). Een andere mogelijke verklaring is dat managers streven naar continuïteit van de organisatie. Dat betekent onder andere het in stand houden van de geïnstalleerde productiecapaciteit. Het is mogelijk dat onder onzekerheid extra risico wordt genomen om deze continuïteit te garanderen.

Zo zijn er nog meer onderdelen van deze studie die nadere verkenning verdienen. Wouters heeft bijvoorbeeld in zijn proefnemingen verondersteld dat het referentiepunt van managers ligt bij het punt waar de brutowinst nihil is. De vraag is echter of dit referentiepunt in praktijksituaties ook precies op deze waarde ligt. Het is namelijk eveneens denkbaar dat dit referentiepunt op een brutowinst ligt dat, afhankelijk van (markt-)omstandigheden en toekomstverwachtingen, zowel positief of negatief van nul afwijkt. Ten slotte, de studie van Wouters is statisch van aard: managers nemen in zijn experiment enkele eenmalige beslissingen. Het is heel goed denkbaar dat in praktijksituaties, waarin over het algemeen in eenzelfde situatie reeksen van capaciteitsbenuttingsbeslis-

singen worden genomen, bij managers leereffecten optreden. Het zou interessant zijn te weten of deze leereffecten op den duur ook leiden tot een ander gebruik van kosteninformatie en of ze naar verloop van tijd ook invloed hebben op de wijze waarop managers met onzekerheid omgaan.

Wouters heeft met zijn studie een belangwekkend thema aangeroerd: het gebruik van accounting-informatie door managers. Tevens heeft hij dit onderwerp helder geanalyseerd en de daaruit afkomstige hypothesen in een fraai ontworpen empirisch onderzoek getoetst. De resultaten zijn zonder meer fascinerend, leveren een duidelijke bijdrage aan het vakgebied en stimuleren tot verder onderzoek. Ik hoop dan ook zeer dat dit boek het eerste is van een boeiende reeks vernieuwende accounting-publicaties.

Prof. Dr. T. L. C. M. Groot

Literatuur

- Kahneman, D., Tversky, A (1979), Prospect Theory: an analysis of decisions under risk, *Econometrica*, Vol. 47, No. 2, pp. 263-291.
- Mowen, M.M., Mowen, J.C. (1986), An empirical examination of the biasing effects of framing on business decisions, *Decision Sciences*, Fall, pp. 596-602.
- Wouters, M.J.F. (1992), Waarom rekenen managers met vaste kosten? *Maandblad voor Accountancy en Bedrijfseconomie*, Jrg. 66, Nr. 5, mei, pp. 254-261.

Prof. Dr. T.L.C.M. Groot is universitair hoofddocent Management Accounting aan de Rijksuniversiteit Limburg en hoogleraar Bedrijfseconomie aan de Open Universiteit.